

ABBÂSÎ KARA ORDUSUNUN MERKEZÎ İDARESİ VE SINIFLARI

Dr. MUSTAFA ZEKÎ TERZÎ

GİRİŞ

Abbâsî Devleti'nin askerî teşkilâtı içerisinde, kara ordusunun merkezi idaresi ve hizmet sınıfları önemli bir yer tutmaktadır. Bu makalemizde biz, bu ordunun başkentte ve taşradaki merkezlerinde tutulan kayıtlardan ve sınıflarından bahsedeceğiz. “Askerî daire” de diyebileceğimiz Dîvânü'l-Ceyş işte bu ordu idaresini üstlenen ve bununla ilgili işleri yürüten makamın adıdır. Asıl konuya girmeden önce, ordu idaresinin Abbasilerden önceki dönemlerde nasıl yürütüldüğünü belirtmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Hz. Peygamber döneminde, muvazzaf ve devamlı bir ordu bulunmadığı ve savaş zarureti ortaya çıktığı zaman ordu teşkili cihetine gidildiği için, bir askerî dairenin varlığı söz konusu değildir. Hz. Peygamber devlet başkanı ve baş komutan olarak askerî idareyi elinde bulunduruyor ve bununla ilgili işleri anında bizzat yürütüyordu¹.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde, Hz. Ömer'in (hl. 13-23/634-44) askerî yönü de olan Dîvân'ı kurması, ayrıca askerî merkezlerde ordu ile ilgili kayıtların tutulmuş olması ve gönüllü askerliğin yanında zorunlu askerliğin (et-tecnîdü'l-ilzâmî) mevcudiyeti, bu dönemde bir askerî idarenin varlığını bize göstermektedir².

Emeviler zamanında, hilâfetin merkezi Şam'da olduğu gibi, ülkenin diğer yerlerinde kurulu askerî üslerde görev yapan ücretli askerlerin “divânü'l-cünde” kayıtlı olarak ordu hizmetinde bulunmaları, bize bu dönemde de bir askerî dairenin varlığını göstermektedir³.

¹ Mustafa Zeki Terzi, Abbâsiler Döneminde Askerî Teşkilât, (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara, 1986, 2 vd.

² Mustafa Fayda, Hz. Ömer'in Dîvân Teşkilâtı, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul, 1986, II, 174 vd.; Ayrıca bkz. Mustafa Zeki Terzi, aynı tez, 11.

³ Mustafa Zeki Terzi, aynı tez, 17 vd.

I— ORDUNUN MERKEZİ İDARESİ

A. ORDU DİVÂNİ (DİVÂNÜ'L-CÜND, DİVÂNÜ'L-CEYŞ)

Abbasiler dönemi idarî teşkilâtında “*divân*” adı ile anılan birçok hükümet daireleri bulunmaktadır. “*Divânü'l-Ceyş*” de bu dairelerden biri olup, devletin askeri dairesinin adıdır. Devletin, hükümet merkezinde, vilayetlerde ve hudud garnizonlarında orduları vardır. Divânü'l-Ceyş bu orduların idarî, malî, kazaî ve diğer işlerinin yönetimini üzerine almaktadır. Divânü'l-Ceyş'in merkezi Bağdâd, daha sonra Sāmarrâ olup taşrada şubeleri bulunmaktadır.

Divânü'l-Ceyş'in işleyişi ve şubeleri ile ilgili olarak Kudâme b. Ca'fer'in “*Kitâbu'l-Harâc*”ında bilgi bulunmaktadır. Abbasilerin daha önceki dönemlerinde, ordu divânının durumu ve işleyişi hakkında kaynaklarda yeterli bilgiye rastlanmamaktadır.

Merkezde bulunan Divânü'l-Ceyş'in “*meclisü't-takrîr*” ve “*meclisü'l-mukâbele*” olmak üzere iki esas şubesi vardır:

1 — *Meclisü't-Takrîr*:

Bu şube askerlerin maaş ve ücretlerinin miktarını ve bunların ödeme zamanlarını tayin ve tesbit eder. 30 günde bir maaş (aylık) alanlar olduğu gibi, 60 günde, 90 günde ve 120 günde bir maaş alan askerler de vardır⁴. Takrîr şubesi işte bu miktarları ve ödeme zamanlarını tesbit eder. Ücret bordrolarını (cerîde, ç. cerâ'id) hazırlar. Bu bordrolara ilâve edilecek ve çıkarılacak isimleri belirler. Divânü'l-Ceyş'in bu şubesi, Divânü'l-Harâc-ın meclüs't-taşîl şubesi gibidir. Divânü'l-Harâc'ta ayrıca “*Meclisü'l-Ceyş*” adında bir şube vardır ki, bunun ordu dairesinin maliye dairesinde bulunan bir irtibat bürosu olduğunu söyleyebiliriz⁵.

2 — *Meclisü'l-Mukâbele*:

Bu şube askere alınanların kayıtlarının tutulduğu şubedir⁶.

Bu şubelerden (mecâlis) her biri, merkezdeki ordunun “*askeru'l-hâşşa*” ve “*askeru'l-hıdme*” gibi muhtelif birliklerine, vilayetlerdeki ve hudud garnizonlarındaki ordulara bakmak (nezâret) üzere birçok tâli şubelere ayrılmaktadır.

Divânü'l-Ceyş'in meclisü'l-mukâbele şubesinin, askerlerin isimlerini kaydettiğini belirtmiştik. Bu sadece isim yazmaktan ibaret bir işlem değildir.

⁴ es-Sâbî, el-Vüzerâ, thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, 1958, 16-20

⁵ Kudâme, Kitâbü'l-Harâc, Yazma, İstanbul Köprülü Kütüphanesi No: 1076, Vr. 1a-b.

⁶ Kudâme, a. esr., Vr. 1b.

Askerin isminin yanında yaşı, onun tanınmasını ve diğerlerinden ayırdedilmesini sağlayan yüz şekil özellikleri ve rengi de kaydedilmektedir; buna “*hîlâ’r-ricâl*” (*kişilerin şekilleri, vasıfları ve dış görünüşleri*) denmektedir. Ayrıca o askerin kullandığı atın renk ve alâmetlerinin (nişanlarının) da yazıldığı görülmektedir. Bu kayıtların bir kısmını Kudâme b. Ca’fer’in adı geçen eserinde bulmak mümkündür. Biz bu eserden ve Wilhelm Hoenerbach’ın “*Zur Heeresverwaltung Der Abbasiden*” adlı incelemesinden yararlanmak suretiyle bu kayıtları şu şekilde tesbit edebildik⁷.

a) *Künye Defterinde (kütük) Askerlerin Yaşları ile İlgili Kayıtlar:*

Ş a b i y y: Ergenlik çağına gelmemiş çocuk.

Em r e d: Henüz sakalı çıkmamış, fakat bıyıkları yeni terlemekte olan genç. Bıyıkları henüz çıkmakta olduğu “hîne terra şâribuhû) yüzü henüz tüylenmekte olduğu (hîne baqqale vechuhû) ve ve sakalı gittikçe sıklaştığı zaman (hîne itteşalet lihyetuhû) bu isim verilir.

Ş a e b: Yüzündeki sakal tamamen çıkmış olan genç. Yüzünde yaşlılık hatları (kıvrımları) belirdiğinde (hîne haţta’s-şeybu) de bu şekilde kaydedilir.

M ü c t e m i c K e h l veya m ü c t e m i c l i ’ l - K e h l: Tamamen olgunlaşmış olup saçları yarı yarıya beyazladığında bu isim verilir.

E ş y e b: Yaşlanmış ve saçlarında beyaz daha baskın olduğunda bu isimle kaydedilir.

Ş e y h: Saçı sakalı tamamen beyazladığında bu ad verilir. “Şeyh”lerin ordudaki sayıları çok az olduğundan bunlar ordu künye defterine kaydedilmiyorlardı.

b. *Sakal ve Bıyık İle İlgili Kayıtlar:*

E l h â: Sakallı. Yüzünün kıl biten her yerinden sakalı çıkmış.

Ṭ a v i l ü ’ l - L i h y e: Uzun sakallı.

K e v s e c: Köse sakallı.

Ş a t t veya e ş a t t: Sakalsız.

E ş k a r: Kahverengi sakallı olan. Sakalı kırmızı ile altın rengi arasında olan.

A ş h e b: Kızıl saçlı

⁷ Kudâme, a. esr., Vr. 1b-3b; Wilhelm Hoenerbach, *Zur Heeresverwaltung Der Abbasiden, Der İslam, XXIX*, Berlin, 1950, 269-72.

Şâbitü'ş-Şa^cr: Düz saçlı, saçı kıvrıkcık değil düz olan.

Ca^cdü'ş-Şa^cr: Kıvrıkcık saçlı.

c) *Renk İle İlgili Kayıtlar:*

Ebya^z: Beyaz yahut esmerlik daha galip olan.

Esmer: Kırmızılık daha galip olan.

Esved: Siyah yahut koyu kırmızı renkte olan.

Esmer müşerreb bi humra: Kırmızı ile karışık esmer.

Adem: Kırmızı esmer. Kahverengine kaçan kırmızı renkte olan.

Aşfar: Sarı renkte olan.

d) *Saç İle İlgili Kayıtlar:*

Enza^c: Alnın yukarısında boşluk olup saçları başının iki tarafında kalmış. Saçları başının üst kısmından dökülmüş olan.

Ḥafiyy veya beyyin: Saçları farkedilir (görülür) veya farkedilmez (görülmez).

Bi nez^catihî eşer: İkiye ayrılmış saçın ortasında düz bir çizgi (iz) olan.

Eclâ: Başının ortasında (tepesinde) saçı olmayan.

Eclâḥ: Dazlak başlı.

Eşla^c: Saçı önden dökülmüş, başının ön kısmı açık olan.

e) *Alın İle İlgili Kayıtlar:*

Vâsi^cu'l-cebhe: Geniş alınlı.

Ẓayyiku'l-cebhe: Dar alınlı.

Bihâ Ğuzun: Kırışik alınlı. Alnının üzerinde kırışıklar olan.

Muttaşılun bi kuşaşı şa^crihi: Saçının kenarına kadar uzanan alın.

Muqtarinun bi ḥâcibihi: Kaşın saçla bitişik (bağlı) olması. Kaşları saçlarına bitişik olan

f) *Kaşlar İle İlgili Kayıtlar:*

Maqrûnun beynehümâ: Kaşlarının arası yakın veya bitişik olan.

Beyyinün: Kaşların birbirinden ayrı olduğu kolayca anlaşılabilir. Açık kaşlı.

Ḥafiyyün: Kaşların birbirinden ayrıldığı fark edilmez.

Beynehümâ ḥaṭṭun: Kaşların arasında çizgi biçiminde kıvrımı olan.

Beynehümâ insinâ²: Kaşların arasında yarık veya siyah iz olan.

Ġalîz u h ü m â: Her iki kaşı kalın.

Daķîķ u h ü m â: Her iki kaşı ince.

Eblec, Ebred, e fraķ: Kaşları birbirinden ayrılmış yani aralarında mesafe olan.

Ezecc, mü z e c c e c: Kaşları ince ve uzun olan.

E n ş e f: Kaşları sık ve gür olan.

E n m a ş: Kaşları seyrek olan.

Aķ v a s: Kaşları kıvrık ve kavisli olan. (öne doğru kalın arkaya doğru ince olan).

E d m a ş, e m r a t, e c l a ħ u ' l - Ĥ â c i b e y n: Kaşları kılsız veya tüysüz olan.

g) *Gözler İle İlgili Kayıtlar:*

V â s i ' u ' l - u ' l - ' a y n e y n: İki gözü büyük (geniş) olan.

Ş a ğ i r u ' l - ' a y n e y n: İki gözü küçük olan.

E ş h e l: Elâ gözlü.

E z r a ķ: Mavi gözlü.

C â ĥ i z u ' l - ' a y n e y n: İki gözünde dışarı fırlamış gibi büyük olan (pörtlek gözlü).

C â ' i r u ' l - ' a y n e y n: İki gözü de içeri çekilmiş, çukur gözlü.

A ' v e r u ' l - ' a y n e l - y ü m n â e v i ' l - y ü s r â: Sağ veya sol gözü yok (görmüyor).

h) *Burun İle İlgili Kayıtlar:*

Ṭ a v î l ü ' l - ' E n f: Uzun burunlu.

Ķ a s î r u ' l - ' E n f: Kısa burunlu.

Aķ n â: Karga burunlu.

Ġ a l î z: Kalın (iri) burunlu.

D a ķ i ķ: İnce burunlu.

V â r i d ü ' l - ' e r n e b e, e v r a d ü ' l - ' e r n e b e: Burnunun ucu sivri olan (sivri burunlu).

E c d a ' c: Burnunun ucu kesik olan.

E ĥ r a m: Burnunun kanatları kesik olan.

E f t a ĥ, e f t a s, a ĥ n e s: Geniş veya yassı (basık) burunlu.

A ĥ c e n veya Aķ ' a m: Burnunun ucu dudağın kubbemsi çizgisine doğru eğilmiş olan. Eğik ve kavisli burunlu.

Ak^câ: Burnunun ucu kalkık olan.

Münteziru'l-münhareyn: Burnunun delikleri büyük olan.

i) *Yanaklar İle İlgili Kayıtlar:*

Nâti'l-vicneteyn: (nâti'l-ḥaddeyn): Tombul yanaklı.

Sehlü'l-ḥaddeyn: Düz yanaklı.

Maзмûnü'l-ḥaddeyn: Çukur yanaklı.

Mağdûr (beyyin veya ḥafiyy): Yanağında gizli veya açık bir şekilde çiçek hastalığı izi bulunan.

Fivechihî nebd gaderiyy: Yüzünde bir kaç tane çiçek hastalığı izi bulunan.

i) *Dudaklar İle İlgili Kayıtlar:*

Ġalîz: Kalın dudaklı.

Daķîķu's-şefeteyn: İnce dudaklı. İki dudağı da ince.

Ķalîşa: Dudağı yukarı çıkık.

Mütesemmira: Dudakları mihlanmış gibi duran.

A^clem: Üst dudağında tavşan dudağı yarığı bulunan.

Eflec: Alt dudağında tavşan dudağı yarığı bulunan.

Hadlâ: Alt dudağı çıkık.

Dalî^ca: Üst dudağı çıkık.

Tarmâ: Üst dudağın ortasında bıyık arasına doğru giren bir çıkıntı bulunan.

Nezfâ: Alt dudağın ortasında çıkıntı bulunan.

j) *Dişler İle İlgili Kayıtlar:*

Eflec: Dişlerinin arası açık olan.

Müfellecü's-şenâyâ: Ön dişlerinin arası açık.

Müterâkibü'l-esnân: Sık dişli.

Eşğâ: Dişleri çok uzun olan.

Ekess (beyyin veya ḥafiyy): Farkedilir veya farkedilmez bir şekilde ufalmış küçük dişleri olan.

Fâsid: Çürük dişli.

Maklû^c kezâ: Dişlerinden biri veya diğeri düşmüş olan.

Edrad: Dişleri köküne kadar yok olmuş olan.

Ehtem: Kırık dişli.

Aķşam, alṯa^c: Dişsiz.

k) *Kulaklar İle İlgili Kayıtlar:*

Asma^c: Küçük kulaklı.

Meşķûbü'l-Üzûneyn: Bükük (kıvrılmış) kulaklı.

Maslûmü'l-üzün el-yümnâ evi'l-yüsrâ: Sağ veya sol kulağı kesilmiş.

Maslûmü'l-üzûneyn: Her iki kulağında kesilmiş.

B. VEZİR - ORDU İLGİSİ

Abbasiler döneminde hilâfet merkezindeki, hudud garnizonlarındaki ve vilayetlerdeki orduların merkezî idaresi vezirde toplanmaktadır. Hârûn er-Reşîd zamanında (hl. 170-93/809-13) “dîvânü'l-hâtem” müstesna diğer *bütün dîvânlar* vezir Yahyâ b. Hâlid'in idaresinde bulunuyordu. Yahyâ aynı zamanda, vezirler içerisinde ilk olarak komutanlık yapan kişi olarak da bilinmektedir⁸. eş-Şe^câlibî, “*taķlîd*” veya “*tenfîz vezirinin*” görevlerini sayarken şunları söyler: “Bu vezirin görevlerinden biri de bütün dîvânlara bakması, onların hesaplarının ve işlerinin kendisine arzolanması istemesi, dîvânlardaki bozulmaları ıslah etmesi ve eğrilikleri düzeltmesidir⁹.” İdaresi vezirde toplanan bu dîvânlar içerisinde “*Dîvânü'l-Ceyş*”in de bulunacağı tabiidir.

Vezirin orduya baktığını veya ordu işlerinin yönetimi ile ilgilendiğini gösteren başka deliller de vardır: Kaynağımız eş-Şe^câlibî vezirin görevleri arasında şunları sayar: “...Bunlardan birisi de ordu işlerini iyi yürütmek, askerlerin ücret ve tahsisatlarını (‘aṭâ) geciktirmemek, onları kavga ve isyana sürüklememek, devamlı itaatlerini temin edecek şekilde onları yönetmektir¹⁰”. “... Vezirde bulunması gereken şartlardan birisi de siyaset yani idaredir. Vezir ordunun idaresini, asker toplayıp ordu teşkilini ve bu orduyu firkalara ve bölüklere ayırmayı bilecek, harp oyunlarından ve taktiklerinden haberdar olacak, ülkenin sınırlarını, memleketleri ve kaleleri koruyucu kuvvetler hazırlayacaktır”¹¹. “Vezirde bulunması gereken özelliklerden birisi de, komutanların savletidir”¹².

⁸ el-Caṣṣiyârî, Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb, thk. Mustafa es-Sakkâ, İbrâhîm el-Ebyârî ve Abdülhafîz Çelebi, Kahire, 1938, 177.

⁹ es-Seâlibî, Tuhfetü'l-Vüzerâ, thk. Habîb Ali er-Ravîye, İbtisâm Merhûn es-Saffâr, Bağdad, 1977, 84.

¹⁰ es-Seâlibî, a. esr., 69.

¹¹ es-Seâlibî, a. esr., 61.

¹² es-Seâlibî, a. esr., 65.

Vezirin Hâlifî'nin muhafız birlikleriyle olan ilgisini ise yine eş-şu sözlerinden anlıyoruz: "... Vezirin, Hâlifînin hâssa askerlerinin ücret ve maaşlarını (nafaḳât) temin etmesi, Hâlifînin korumasını sağlaması gerekir"¹³.

Vezirin Hâlifî'nin yanından ayrılmaması gerektiğini belirten eş-Seʿâlibî, ancak hudud bölgelerinden gelecek düşman ordularını önlemek ve iç ihtilâlleri ortadan kaldırmak gibi zarurî durumlarda vezirin Hâlifî'den uzakta olabileceğini yazmaktadır¹⁴. "... Vezirin en önemli işlerinden birisi de, hazine işlerine (emvâl) ve ordu işlerine (emrû'l-ecnâd) bakmaktır: Ordular teşkil etmek, orduları gerektiği şekilde sevk ve idare etmek, ordulara "câriż"lar (c'urrâż) tayin etmek¹⁵, asker ve komutanların "iḳtâ"larını ve erzâkını, yani ücretlerini tesbit etmek ve bunları hak sahiplerine vermek, semavi bir afet sonucu kaybolan malların karşılığını ödemektir"¹⁶. el-Mâverdi ise bu konuda şunları kaydeder: "Vezir orduyu donatır, harp işlerini yürütür, komutanlar tayin eder"¹⁷.

Hârûn er-Reşîd zamanında vezir Fażl b. Sehl'e, sivil idare (el-ḳalem) ile askeri idareyi (es-seyf) birlikte yürüttüğü, her ikisini de uhdesine aldığı için "zû'r-riyâseteyn" yani iki başkanlık sahibi unvanı verilmiştir¹⁸.

el-Emîn de (hl. 193-8/809-13) vezir Fażl b. Sehl'e aynı unvanı vererek onu sivil ve askeri idarenin başına (riyâsetü'l-ḳarib ve'l-ḳalem) getirmiştir¹⁹. el-Meʿmûn zamanında da (hl. 198-218/813-33) Fażl b. Sehl vezirlikle birlikte ordular genel komutanlığı (el-emâratü maʿa'l-vezâra) undesine almıştır²⁰.

el-Mütevekkil devrinde (hl. 232-47/847-61) vezirlik yapan ʿUbeydullâh b. Yaḫyâ b. Hâḳân yumuşak huylu birisi olup ordu tarafından sevilirdi. el-Mütevekkil öldürüldüğü zaman ortaklık karışmış ve fitne zuhur etmişti. O sırada askerler vezir ʿUbeydullâh b. Yaḫyâ'nın kapısı önünde toplandılar ve ona şunları söylediler: "Sen bize vezirliğinde iyilik ve ihsanda bulunmuştun.

¹³ es-Seʿâlibî, a. esr., 70.

¹⁴ as-Seʿâlibî, a. esr., 81

¹⁵ c'Âriż, orduda askerlerin hazır olup olmadıklarını kontrol eden, askerlerin atlarının birbirinden ayrılan farklılıklarını ve vasıflarını, askerlerin silahlarının vasıflarını tesbit eden ve yazan görevlidir. es-Seʿâlibî, a. esr., 61

¹⁶ es-Seʿâlibî, a. esr., 79.

¹⁷ el-Mâverdi'el-Ahkâmü's-Sültâniyye, Kahire, 1973, 25.

¹⁸ İbnü'l-Esir, el-Kâmil Fî't-Târîh, ed. Johannes Tornberg, Beyrut, 1965-1966, VI, 257.

¹⁹ İbnü'l-Esir, a. esr., a. y.

²⁰ el-Caḫşiyârî, a. esr., 305 vd.

Bu kargaşa esnasında seni gelecek tehlikelerden muhafaza etmemiz ve korumanı üzerimize almamız, sana karşı yapmamız gereken görevimizin sadece en azıdır.” Bunun üzerine kapısından hiç ayrılmadılar ve onu korudular²¹.

el-Mu^ctemid zamanında (hl. 256-279/870-92) vezir olan Ebû’ş-Şakr İsmâ‘îl b. Bülbül “*Seyf ve Kalem*” i şahsında toplamış, yani ordu idaresi ile sivil idareyi birlikte yürütmüştür²².

Kaynakların verdiği bütün bu bilgilerden, vezirlerin sivil idarenin yanında askeri idareyi de üstlendiklerini, bugünkü anlamı ile savunma bakanlığı da yapmış olduklarını anlamaktayız.

II— ORDUNUN SINIFLARI

Abbasiler’den önceki İslâm devletlerinin kara ordularındaki sınıfların ana unsurlarının Abbasi Kara Ordusu’nda da daha gelişmiş bir şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Bir karşılaştırma imkânı sağlaması bakımından bu önceki orduların sınıflarını kısaca kaydetmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Bu dönemlerde orduda muharebe ve muharebe desteği görevi yapan sınıflar; atlılar (fürsân), deve süvarileri (rukbân), yayalar (reccâle), okçular (rumât, nüşşâbe), istihkâmcılar, mancınıkçılar, arrâdeciler ve nefit atıcılarından oluşmaktadır²³. Yardımcı sınıflar ise, “zâid” adı verilen levâzım sınıfından, idarî, mâlî, kazâî ve dînî hizmet yapan ordu kâtipleri, tercümanlar, ordu muhasipleri ve ordu kadılarında oluşan personel sınıfından, haber toplama ve casusluk görevi yapan istihbârat sınıfından, doktorlar ve hasta bakıcılardan oluşan sağlık sınıfından, menkıbeciler (kuşşâs, kırrâ), yardımcı işçiler ve zenâatkârlardan (‘ummâl, fa‘ale) meydana gelmektedir²⁴.

Ordunun sınıflarını, muharip sınıflar ve yardımcı sınıflar olmak üzere ikiye ayırarak incelememiz mümkündür.

²¹ İbn Tıktaka, el-Fahrî fi’l-Âdâbî’s-Sültâniyye, Beyrut, 238

²² İbn Tıktaka, a. esr., 252.

²³ el-Belâzurî, Fütûhu’l-Büldân, thk. Rıdvân Muhammed Rıdvân, Kahire, 1978, 147; et-Taberî Târihu’l-Ümem ve’l-Mülûk, Beyrut, Tarih yok, IV, 88.

²⁴ el-Belâzurî, a. esr., 162 vd., 414; et-Taberî, a. esr., IV, 88, 175, 243; İbnü’l-Esir, a. esr., II, 453; Mevlânâ Şiblî Nu’mânî, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, Türkçeye çev. Talip Yaşar Alp, İstanbul, 1977, II, 165 vd; Abdurraûf Avn. el-Fennü’l-Harbî fi Sadri’l-İslâm, Mısır, 1961, 117 vd.; Krş., Hasan İbrâhim Hasan, Târihu’l-İslâm, Kahire, 1979, 1982, III, 286

A. Muharip Sınıflar:

Bunlar muharebe ve muharabe desteği görevi yapan sınıflardır. Abbasi kara ordusunda bu görevi yapan sınıflar şunlardır:

1. Müşâ t: Mızrak, kılıç ve kalkan ile donatılmış piyade veya yaya sınıfıdır. Bu sınıfa "reccâle" veya "harbiye" adı da verilirdi ²⁵.
2. Fursân: Başlarında miğfer, göğüs kısımları zırhlarla kaplı ve uzun mızrak ile savaş baltaları taşıyan süvari sınıfıdır ²⁶,
3. Rumât: Okcular ve yaycılar sınıfıdır. Bu sınıfa "râmiye" de denirdi ²⁷.
4. Neffâ tûn: Yanan petrol (neft) atanlar sınıfıdır. Bunlar ateşe karşı dayanıklı elbiseler ve düşman üzerine "neft" ateşi fırlatmada kullanılan malzeme ile donatılmışlardı ²⁸.
5. Mühendisü'l-Mancinîk: Bunlar mancınık,  arrâde, debbâbe ve kebs gibi kuşatma silahlarının yapım onarım ve çalıştırılmasından sorumlu teknik elemanlar sınıfıdır ²⁹.
6. İstihkâm: Duvarcı marangoz ve çeşitli zenaat erbabından oluşan sınıftır. Halife el-Mansûr'un 145/762-3 yılında Hazarlara karşı sevkettiği orduda duvarcı, marangoz ve çeşitli zenaat erbabı bulunmaktaydı ³⁰.

B. Yardımcı Sınıflar:

Bunlar muharebenin idari ve lojistik desteği görevini yapan sınıflardır. Başlıcaları şunlardır:

1. Personel Sınıfı: Ordunun Hilâfet merkezinde, hudut garnizonlarında ve vilâyetlerdeki idari, malî ve kazaî kademelerinde görev yapan ordu kâtiplerini, muhasipleri ve ordu kadılarını bu sınıf altında toplamak mümkündür. Halife er-Reşid Bizans'a karşı yaz aylarında düzenlenen seferlerden birine (ğazvü's-şâ'ife) Herseme b. A'cân-ı komutan olarak

²⁵ el-Ya'kûbî, Târih, Beyrut, 1960, II, 450 vd.: İbnü'l-Esir, a. esr., VIII, 216; İbn Haldûn, Kitâbü'l-İber, Beyrut, 1971, III, 238, 245; el-Bağdâdî, Târihu Bağdad, Beyrut, Tarih yok, I, 101; Philip K. Hitti Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, Türkçeye Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1980, 504; Hasan İbrâhim Hasan ve Ali İbrâhim Hasan, en-Nuzumü'l-İslâmiyye, Kahire, 1939, 229.

²⁶ ed-Dineverî, el-Ahbârü't-Tivâl, Kahire, 1960, 361; Philip K. Hitti, a. esr., 504; Hasan İbrahim ve Ali İbrâhim Hasan a. esr., a. y.

²⁷ V.J. Parry, İslâmda Harb Sanatı, Türkçeye Çev. Erdoğan Merçil ve Salih Boran, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sy. 28-29 (1974-75), 198

²⁸ İbn Haldûn, a. esr., III, 260

²⁹ el-Belâzurî, a. esr., 188; İbnü'l-Esir, a. esr., V, 438

³⁰ el-Ya'kûbî, a. esr., II, 466; el-Belâzurî, a. esr., 210; et-Taberî, a. esr., X, 319.

atamış ve emrine 30.000 Hırâsân askeri vermişti. Bu orduya atanan Mesrûr el-Hâdim de ordunun malî işlerini (nafağât) ve komutanlık hariç diğer bütün idari işleri yürütmekle görevlendirilmişti³¹.

2. Sağlık (Sıhhye) sınıfı: Orduda sağlık hizmeti yapan sınıftır. Ordu açık araziye çıktığında, beraberinde "sahrâ hastahaneleri", ve develer tarafından taşınan, sedye biçiminde hasta taşıma araçları da bulunmakta idi³².

3. Veteriner: Ordunun ulaştırma hizmetini yapan at, katır, deve ve eşek gibi hayvanların hastalanmaları halinde tedavilerini yapan görevlilerden oluşan bir sınıftır. Bu gün bunlara veteriner hekim diyoruz³³.

4. Bando: Abbasiler döneminde orduda bando sınıfı da bulunmaktadır. Halife el-Mehdî'nin, (hl. 158-69/775-85) "Kâ'id" (Binbaşı) Muhammed b. Ferrûh komutasında, Bağdâd'dan sevkettiği 1.000 kişilik bir birlikte davulculardan ve borazancılardan oluşan bir bando takımı da bulunmakta idi³⁴. H. III./M. IX. yüzyılda Bağdad'da Halife'nin muhafız ordusunda bulunan bando takımının musiki aletleri şunlardır:

1. Tabl (ç. tûbûl): Davul
2. Debdâb (ç. debâdib): Davul, darbuka
3. Bûk (ç. ebvâk): Borazan

Askeri bando, askeri birliklerin gönderilmesi ve karşılanması törenlerinde görev yaptığı gibi, hareket halindeki birliğin beraberinde de devamlı olarak bulunmakta idi³⁵.

SONUÇ

"Abbasi Kara Ordusu'nun merkezi idaresi ve sınıfları" konulu bu kısa araştırmamızdan şu sonuçları çıkarabiliriz.

Ordunun merkezi idaresi Dîvânü'l-Ceyş adı verilen askeri dairede toplanmıştır. Dîvânü'l-Ceyş'in hilâfet merkezinde ve taşrada şubeleri bulunmaktadır. Meclisü'l-Muğabele şubesinin "askeri kütükler" de diyebileceğimiz künye defterlerinde askerlerin bütün şekil özellikleriyle (hilye) birlikte kayıtlarının tutulduğunu görmekteyiz. Bu kayıtlar askerlerin

³¹ İbn Tağribirdî, en-Nücümü'z-Zâhira, Kahire, 1972, II, 136

³² Philip K. Hitti, a. esr., 504 vd.

³³ es-Sâbi, a. esr., 22 vd.

³⁴ İbnü'l-Esir, a. esr., VI, 44.

³⁵ İbnü'l-Esir, a. esr., a. y: İbn Haldûn, a. esr., I, 216

tanınmalarını ve birbirlerinden ayırt edilmelerini sağlamaktadır. Burada düzenli ve ayrıntılı bir kayıt sisteminin varlığı görülmektedir. Öyle ki, süvarilerin atlarının bile şekil özellikleri (vasıfları) kaydedilmiştir. Ordunun en üst seviyede idarecisi Vezir'dir. Vezir'in bir üstünde ise Halife'nin bulunduğu bilinmektedir.

Askerler gördükleri işlere göre hizmet sınıflarına ayrılmışlardır. Orduda muharebe ve muharebe desteği yapan sınıflarla yardımcı sınıflar vardır. Bu sınıflar kullanılan silahlara, araç ve gereçlere göre ayrılmıştır. Bu sınıflardan anladığımıza göre, dönemin bütün teknik vasıta ve imkânları, araç ve gereçleri en ileri ölçüde kullanılmıştır.